

*До спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12
у Національному педагогічному
університеті імені М. П. Драгоманова*

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора політичних наук, професора
Денисенка Валерія Миколайовича
на дисертацію **Балацької Олени Борисівни**
**«Культурні детермінанти актуалізації та трансформації насилля в
політичній сфері сучасного суспільства»**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук
за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія
(політичні науки)

Насилля з найдавніших часів є частиною людської цивілізації. Політичне насилля як організована колективна діяльність у владних відносинах – це потужний інструмент впливу на політичну систему, соціальну структуру суспільства, стан правової системи, фактор зміни державного устрою та політико-економічних трансформацій. Крім інституційних аспектів, воно має суттєве значення й для духовно-культурної сфери суспільства, адже впливає не політичну свідомість громадян. У цьому контексті політико-культурні чинники відіграють важливу роль у системі детермінації політичного насилля.

У міжнародному вимірі розповсюдження насилля спричиняє наслідки глобального масштабу. Збройні конфлікти, що виходять за межі держави, мають тенденцію охоплювати значні території, стають причиною зовнішньополітичної дестабілізації. Такі процеси набувають характеру «ланцюгової реакції», включаючи до своєї орбіти все більший простір і все більше суб'єктів, і тим самим несуть загрозу для регіонів і світу загалом. Отже, не абсолютизуючи суспільної ролі насилля, констатуємо, що застосування примусу та силових практик дійсно є важливою складовою у відносинах людських спільнот.

Попередження та врегулювання цих загрозливих тенденцій становить одне з найважливіших завдань для урядів держав і світового співтовариства, а

отже, потребує наукового дослідження й осмислення, пошуку шляхів вирішення проблеми розповсюдження й ускладнення форм політичного насилля. У зв'язку з цим **актуальність** теми дослідження не викликає сумнівів, адже політичне насилля в сучасному світі вже давно набуло статусу глобальної проблеми, що загрожує світовому порядку й існуванню людства.

Наукова цінність дисертаційного дослідження зосереджена в його **новизні**, що поставило перед дисертанткою необхідність реалізації цілого спектру завдань, серед яких: дослідження глибинних джерел суб'єктивно-психологічної детермінації насилля як соціального явища; вивчення інституційних та політико-системних вимірів його суспільно-політичної ролі; уточнення поняття, специфічних рис і типології політичного насилля; розкриття культурно-цивілізаційних та доктринально-ідеологічних засад протиборств; визначення загальної динаміки розповсюдження політичних конфліктів і тероризму; з'ясування впливу ідеологічного та інформаційного чинників на рівень політичного насилля в суспільстві; формулювання стратегії його мінімізації. Заявлені завдання були успішно реалізовані авторкою, що відображено у відповідних підрозділах і висновках дисертаційної праці.

Велику увагу в дослідженні приділено *динаміці та детермінантам поширення політичних конфліктів* як в загальному, так і в культурно-цивілізаційному вимірах (с. 140–163, 221–285). Наведені в дисертації статистичні дані свідчать про те, що зіткнення ціннісних систем різних інтегрованих спільнот набувають значення провідного фактору протиборств у сучасному світі. Серед визначених авторкою тенденцій – як кількісні зміни, так і якісні трансформації політичного насилля. Перші виражаються в загальному зростанні його рівня, що втілюється через специфічний процес локалізації конфліктів з одночасним збільшенням їхньої кількості. Якісні зміни охоплюють процеси асиметризації насилля, актуалізації одних (внутрішньодержавних, недержавних, внутрішніх інтернаціоналізованих) і мінімізації інших (міждержавних) типів конфліктів, посилення іррегулярних акторів, делегітимації та дезінтеграції державно-політичних систем під

впливом довготривалого протистояння, поширення інформаційних та психологічних засобів протиборства. Зазначимо, що виявлені закономірності дозволяють визначити загальну картину розповсюдження політичного насилля у світі та відкривають можливості для прогнозування подальшого перебігу цього процесу.

Значним доробком дослідження є розкриття впливу *ідеологічного чинника* на рівень політичного насилля в суспільстві, що міститься у п. 3.3. «Ідеологічні обґрунтування політичного насилля» (с. 190–218) і п. 5.1. «Ціннісно-ідеологічні засади запобігання політичному насиллю» (с. 286–308). У цьому контексті важливими аспектами новизни є з'ясування дуалістичного характеру *ідеології*, з одного боку, як фактора політичного насилля, з іншого боку, як підґрунтя стратегії його мінімізації.

Така ідеологічна дихотомія ґрунтується на базовому принципі визначення політико-правового статусу особистості в суспільному організмі – як повноцінного суб'єкта суспільного процесу або як функціональної частини колективного цілого, сфера вільної самоактуалізації якої максимально звужена та обмежена груповими інтересами та нормами. У першому випадку наголошується на необхідності впровадження гуманістичних засад, що акцентують увагу на цінності та самодостатності кожної особистості й, таким чином, формують середовище, в якому людина отримує найповніші можливості для вільної самореалізації. У другому випадку деструктивна роль ціннісно-доктринальних систем продемонстрована на прикладі тоталітарних ідеологій, провідним принципом яких є повне підпорядкування особистості колективному началу, що перетворює індивіда на знеособлений елемент суспільно-політичної системи.

Ретельно та професійно досконало, з нашої точки зору, проаналізовані ідеологічні засади *неосвразійства* як провідної геополітичної доктрини Російської Федерації (с. 205–207, 278–279). Зокрема, розкрито значення таких ідеологем, як «*держава вглиб*» (тоталітарна концепція держави, що являє собою не формальний політичний інститут, що за допомогою раціонально-

легальних і легітимних методів забезпечує узгодження різноманітних інтересів, а всеосяжну надсистему, абсолютну духовну цінність, «Левіафан», що стоїть над сферою права й інтересами населення) (с. 206), «ліберальний тоталітаризм» (парадоксальне уявлення про лібералізм як тоталітарну ідеологію, що ґрунтується на політиці застосування «м'якої сили» для усунення політичної опозиції, уніфікації суспільства за західними зразками, розповсюдженні впливу культури Заходу на інші держави) (с. 206), «русский мир» (ідея про єдність усіх росіян, незалежно від їхнього місця проживання, з чого робиться висновок про поширення на них суверенітету Російської Федерації й можливість їх воз'єднання, незважаючи на державну приналежність територій, де вони мешкають) (с. 279), які використовує сучасна російська офіційна пропаганда та ультраправі політичні сили для виправдання зовнішньополітичної експансії та легітимації поточного державно-політичного курсу правлячого класу.

Досить слушною видається думка про взаємозв'язок *толерантності* та *ідентичності*. Як зазначає дисертантка, ефективність політики толерантності «залежить від наявності у громадян сформованої та чітко артикульованої самоідентифікації – громадянської, національної, культурної, політичної – яка відіграє роль бар'єру для несприятливих, деструктивних впливів духовно-ментального характеру, запобігає розчиненню ідентичності в іншому культурному середовищі» (с. 360).

Отже, толерантність відіграє роль базової цінності, яка уможливає безконфліктне існування плюралістично організованого, мультикультурного суспільства, знімаючи протиріччя як ідеологічного, так і етнокультурного характеру, виступаючи підґрунтям консенсусу, внутрішнім джерелом суспільно-політичної консолідації. Від себе додамо, що український соціум завжди в цілому характеризувався досить високим рівнем терпимості до представників інших культур і національностей, однак цей баланс певною мірою було порушено в зв'язку з інформаційною агресією під час російсько-українського конфлікту, коли суттєво загострилися регіональні суперечності.

ціннісно-культурного й геополітичного характеру, хоча, можна стверджувати, що з'явилися власні підстави для виявів нетолерантності в сучасних умовах спішної модернізації.

Положення наукової новизни, авторські пропозиції та рекомендації характеризуються об'єктивністю й неупередженістю. Дисертанткою застосовано широкий комплекс методологічних підходів, що дозволило реалізувати мету дослідження. Плідним стало використання системного, структурно-функціонального, аксіологічного, політико-культурного, психологічного підходів, історичного, компаративістського, аналітичного методів.

За тематичною спрямованістю дисертація безпосередньо пов'язана з науково-дослідною темою кафедри політології та правознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» «Тенденції і напрямки збройного насилля», а також з проектом Державного фонду фундаментальних досліджень «Місце збройного насилля в системі владних відносин», що свідчить про значну науково-практичну цінність роботи.

Представлена робота має логічну структуру (анотації, вступ, п'ять розділів, поділених на п'ятнадцять підрозділів, висновки до розділів та загальні висновки, список використаних джерел, додатки). Перелік використаної літератури складає 471 найменування, де представлені як найсучасніші наукові розвідки зарубіжних і вітчизняних авторів, так і значна кількість першоджерел і праць класиків політичної думки. Позитивне враження складає й широта застосування емпіричного матеріалу, а головне, вміння його фахово аналізувати.

На основі ретельного опрацювання джерельної бази та вивчення політичної дійсності дисертантка зробила теоретично, методологічно та емпірично обґрунтовані та достовірні висновки, що в концентрованому форматі відображають та узагальнюють основні результати дослідження, корелюються з новизною, надають цілісне уявлення про авторську концепцію, і безперечно мають наукову цінність.

Основні положення дисертаційної праці пройшли всі види апробації: опубліковані в одноосібній монографії, належній кількості вітчизняних і міжнародних наукових видань, апробовані на 13 науково-практичних конференціях всеукраїнського та міжнародного рівня. А кількість та зміст наукових праць, опублікованих за темою дослідження, вказує на достатній рівень практичної перевірки матеріалів.

Теоретичне і практичне значення роботи зумовлено актуальністю проблеми, її обґрунтованістю, логічністю висновків і результатів. Міркування авторки щодо природи й детермінант політичного насилля, закономірностей і тенденцій його реалізації і трансформації, стратегії запобігання становлять науковий інтерес для подальших наукових розвідок, можуть застосовуватися в прикладних політологічних дослідженнях, галузях державного управління та місцевого самоврядування, навчальному процесі. Особливо слід наголосити на цінності результатів дослідження в світлі конфлікту, який переживає наша держава, а також на можливості використання наукового доробку в сфері формування національної ідеї, здатної виконувати функцію захисного бар'єра від дезінтеграційних внутрішніх процесів і зовнішньої агресії.

Оцінюючи в цілому позитивно дисертацію О. Б. Балацької, вважаємо за необхідне звернути увагу на аспекти, які могли б стати предметом додаткових пояснень з боку дисертантки та дискусії при захисті дисертаційної роботи:

1. У п. 3.1. «Культурно-цивілізаційні протиріччя як чинник розповсюдження політичного насилля» і п. 3.2. «Релігійні та етнокультурні складники сучасного протиборства (на прикладі терористичного насилля і збройного сепаратизму)» зосереджено увагу на об'єктивних процесах політизації ісламу, радикалізації мусульманських спільнот, ролі радикального ісламізму в активізації політичного насилля. Проте, на наш погляд, недостатньо висвітлено конфліктогенний потенціал інших релігійних доктрин, наприклад, у світлі наведених прикладів щодо дискримінації та насилля проти мусульман рохінджа з боку буддистської більшості в М'янмі (с. 158–159) або ролі ортодоксального православ'я, репрезентованого Російською

православною церквою (РПЦ), у розпалованні російсько-українського конфлікту (с. 259–260, 279, 358–359), що зробило б дослідження більш повним і репрезентативним.

2. П. 4.2. «Інформаційна складова протиборства: новітні тенденції» присвячений розкриттю значення інформаційної та інформаційно-психологічної складової у сучасному воєнно-політичному протистоянні, визначенню змісту понять «інформаційне насилля», «непряме насилля», «м'яка сила», «гібридна війна», «інформаційна війна» тощо. У цьому зв'язку цілком доречним було б доповнити зроблений аналіз визначенням методів протидії деструктивним інформаційним технологіям, що також збагатило б контекст дослідження російсько-українського конфлікту, зроблене в п. 4.3. «Соціокультурний і геополітичний виміри політичного насилля: на прикладі російсько-українського конфлікту». Також бажаним убачається розкриття ролі національної ідеї як базового підґрунтя самоідентифікації політичної нації, засади консолідації суспільства, її функції в системі забезпечення національної безпеки й протидії воєнно-політичному насиллю та інформаційній агресії.

3. У дослідженні надано загальний аналіз сутності гібридної війни як однієї з найактуальніших форм політичного насилля, які пов'язані з пріоритетним застосуванням інформаційних, інформаційно-психологічних технологій та інших засобів невійськового втручання (с. 255–258). З огляду на це було б доцільним зробити більш глибокий аналіз специфічних властивостей гібридних стратегій, розглянути характер російсько-українського конфлікту та інших подібних конфліктів крізь призму застосування гібридних методів у воєнному, політичному, економічному, інформаційному вимірах.

4. Досліджуючи сучасні тенденції миротворчої діяльності, здобувачка зосереджує увагу на вивченні змін концептуальних засад миротворчості, еволюції миротворчої практики, що відбивається на впровадженні операцій нового типу. У полі зору дисертантки опинилися також питання географії, кількісних і фінансових показників актуальних на сьогоднішній день

миротворчих операцій. Разом із цим доречним було би вивчення досвіду України щодо участі в діючих і нещодавно завершених міжнародних операціях під егідою Організації Об'єднаних Націй, Північноатлантичного альянсу та інших міжнародних організацій як країни-контрибутора військових контингентів. Отже, у подальших наукових дослідженнях для більш широкого охоплення предметного кола радимо зосередитися на позитивних результатах миротворчої діяльності нашої держави.

5. У запропонованій авторській стратегії мінімізації політичного насилля як першій, базовій, рівень визначено втілення гуманістичних ціннісно-ідеологічних систем, що сприяють формуванню культури миру й ненасилля (с. 286–308). У зв'язку з цим доцільно було б розкрити роль політичних інститутів (державних органів, політичних партій, органів місцевого самоврядування) у впровадженні політики толерантності та консенсусу, зокрема в Україні. Наприклад, цікавим став би аналіз особливостей перебігу коаліційного процесу, характеру та діяльності опозиції, взаємодії політичних суб'єктів, що доповнило би дослідження описом конкретних механізмів формування неконфліктного, консенсусного середовища в українському політикумі та соціумі.

Зазначені спірні положення й висловлені зауваження не знижують цінності дисертаційного дослідження, яке має самостійний і творчий характер, становить науковий і практичний інтерес. Наявність дискусійних питань, насамперед, характеризує складність, актуальність і багатоаспектність досліджуваної теми та власний підхід до її розгляду дисертанткою.

Представлена до захисту дисертаційна праця **Балацької Олени Борисівни «Культурні детермінанти актуалізації та трансформації насилля в політичній сфері сучасного суспільства»** є самостійним, цілісним, оригінальним науковим дослідженням, містить положення, що раніше не виносилися на захист, нові науково обгрунтовані результати в галузі політичної науки.

Автореферат, оформлений згідно з вимогами до такого типу робіт, надає повне уявлення про зміст, структуру, результати й висновки дисертації, відображає основні положення наукової новизни, що виносяться на захист. Науковий рівень виконання дослідження повною мірою відповідає науково-методологічним вимогам до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук.

Таким чином, дисертаційне дослідження відповідає існуючим вимогам Міністерства освіти і науки України, «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а здобувачка **Олена Борисівна Балацька** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія (політичні науки).

Офіційний опонент:
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри
теорії та історії політичної науки
Львівського національного
університету
імені Івана Франка

Підписи **Денисенка В. М.**
підтверджую
Вчений секретар
ЛНУ ім. І. Франка

В.М. Денисенко

доц. Грабовецька О. С.